

VAKIF ŞEHİR ARTUKLU MARDİN

Bölüm 17

ARTUKLU SALİH ŞEMSEDDİN DÖNEMİ

M.S. 1312-1363 Artuklu Salih Şemseddin Döneminde Mardin

Babası Melik Mansur Dördüncü Necmeddin Gazi'nin yerine oturan el-Melik el-Adil İmaduddin Ali, dönemin müelliflerinden, İbn Hacer'in rivayetine göre 17, Ebu'l-Fida'nın sözüne göre 13 gün, Ferdi'nin beyanına bakılırsa 18 gün sonra vefat ettiğine dair tarihe kayıt düşülmüştür. İbn Hacer göre el-Melik el-Adil'in, zehirlenerek öldüğünü yazmıştır. Kâtip Ferdi de yazdığı manzumede rumuzla o ciheti teyit ediyor. Artuklu tahtına gecen el-Melikü's-Salih tahtta kaldığı elli yıldan fazla süre boyunca en uzun hüküm süren Artuklu hükümdarı oldu.

Melik es-Salih Şemseddin kardeşinin vefatından sonra H.1312 yılında Artuklu Sultanı oldu. İsim ve künyesi "el-Melik es-Salih Şemseddin Mahmud" dur. Sikkelerinde Sultan Unvanı vardır.

Melikü's-Salih Şemseddin'in devrinde, Artuklular ile Anadolu'daki diğer beylikler arasında dostane ilişkilerin varlığını gösteren bir olay yaşandı. 748/1347 tarihinde Eretna hükümdarı Alaeddin (1327–1352), büyük oğlu Şeyh Hasan için, Melikü's-Salih'in adı belirtilmeyen bir kızını istemişti. Melikü's-Salih, bu evlilik bağıyla Orta Anadolu'da gücünü ve otoritesini artıran Eretna Devletinin¹, bölgede Artukluları sürekli tehdit eden Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerine karşı kullanabileceğini düşünmekteydi. Ancak, Melikü's-Salih kızını büyük bir çeyiz ile Sivas'a yolladığında, Şeyh Hasan yakalandığı bir hastalıktan kurtulamayıp öldü. Eretna hükümdarı

¹ **Eretna Beyliği** ya da **Eretna Devleti**, Anadolu'nun Moğol (İlhanlılar) istilasına uğramasından sonra, Sivas ve Kayseri merkezli kurulan, 1335 - 1381 yılları arası hüküm süren bir Anadolu beyliğidir.

Alâeddin, Artuklu hükümdarına durumu belirttikten bir mektup yollamış, Sivas'a kadar gelen gelini diğer oğlu Cafer'e nikâhlamıştı. Melikü's Salih'in rızasını almak için de Eretnalıların elinde bulunan Artukluların eski merkezi Harput'u onlara geri verdi.²

İlhanlıların 1336 yılında yıkılmasıyla.³ Karakoyunlu ve Akkoyunlularına bağlı birçok Türkmen boyu Doğu Anadolu'da faaliyet göstermeye başladı.

Melik es-Salih Şemseddin döneminde adaletli bir yönetim, olduğu, ilmi hayatına uygulayıp yaşayan, erdemli bir kişi olduğunu dönemin mükelleflerinden öğreniyoruz. Bu dönemde kendisi ile ilgili yazılmış çok methiyeler yazılmıştı.

Melik es-Salih Şemseddin döneminde Mısır, Şam, doğu ve batı olmak üzere yönetimi altında bulunan beldelerden bol miktarda ve bir kısmı hiç bilinmeyen malların ticaretinin yapıldığını dönemin müellifleri tarafından kayıt altına alınmıştır.⁴

Melik es-Salih Şemseddin erkek-kız olmak üzere kendi soyundan tam yüz (100) çocuğu dünyaya gelmişti. Bu çocuklar içerisinde ünlü, seçkin, ata iyi binen ve pehlivan gibi olanlardan yanında ve önünde, yiğit ve sportmen kırk (40) erkek çocuğu ile at sürerdi. Çocukları dinin gerektirdiği işlerde, onunla beraber yardımcı olup gece gündüz babalarıyla zaman geçirdikleri rivayet olunmaktadır.

Ayrıca gecenin üçte birini eşleri ile diğer üçte ikisini uyku ve ibadetle geçirdiği dönemin müellifleri tarafından kayıt altına alınmıştır.

Melik es-Salih Şemseddin için, İbni-i Kesir Melik Salih'in ömrünün 80 yaşından fazla, yönetim süresinin de 60 sene olduğunu bayan ediyor ise de İbn Hacer buna itiraz ederek, onun daha tüysüz bir genç iken babasının makamında bulunduğunu söylüyor. Bu selpten ötürü onun yönetiminin 60 değil, 54 yıl odluğunu yazıyor. Tahta çıkış tarihi 1312 olduğu, ölüm tarihinin

² Artuklu-Eretna Münasebetleri"

³ İbn-Kesir, a.g.e.,XIV, 279. İbn Kesir, 736 tarihinde "Tatar Hanı Ebu Said

⁴ Mardin Artuklu Melikleri Tarihi s. 34

1363 olduğuna göre yönetimde bulunduğu sürenin 51 yıl olması akla daha yakın durmaktadır. Melik Salih Şemseddin vefatını, Kâtip Ferdi tarihi olarak H.766 (M.1365) yılının Muharrem ayında olduğunu ve na'şının, şehidiyle medresesine defnedildiğini yazmaktadır.

el-Melik es-Salih Şemseddin işe göre adam istihdam etmiş ve vezir olarak büyük alim, Cemaleddin Sencar'dır Bu zat Tebrizde okumuş ve büyük bilginler ve sanatkarlar yetiştirmiştir. Kadı-i Kudat'ı (Baş Kadı) olan Kâmil İman; (Burhanüddin Mevsali), Allah dostarından Şeyh (Fethi Mevsali)'ye mensupmuş.⁵ Kadı Burhanüddin, dinine bağlı ve dinin emrettiği şeyleri titizlikle yerine getiren, erdemli bir kişi olduğu rivayet edilmektedir.

Salih Şemseddin devlet yönetiminde işi ehline verdiğini, Hacı Nureddin b. Emir Osman, Emir Ali b. Ilmuddin Sincari, Seyfeddin b. Emir Sungur, Emir Muhiddin b. Emir Müstakim, Tebriz'de ilim tahsil eden Cemaleddin Sinca-ri ve Alpi b. Abdülaziz vezirleri olarak istihdam etmiştir.

el-Melik es-Salih Şemseddin Döneminde Güzel Sanatlar

el-Melik es-Salih Şemseddin döneminde gönülle hitap eden sanat ve müzik'e fazlası önem verdiği için bu dönemde ünü ülke dışına taşan sanatçıların yetiştiğini görmekteyiz.

Bunlardan biri, Küteyle adıyla tanınan, sesi gayet güzel bir çalgıcıdır. Bu çalgıcı dönemin en önemli müzik adamlarından Safyüddin Abdülmümin'in birçok bestelerini ezberlemiş ve icra etmiştir. Aynı zamanda, güzel yazı yazmada maharetinin olması, çok ünlenmesine vesile olmuş, Mısır Memlüklü Sultanı Seyfüddin Kalavan (Kılavun) Mardin'e özel görevle memur göndererek istemiş görevli memur, Küteyle'yi Mısır'a getirmiş, Mısır Memlüklü Sultanı Seyfüddin Kalavan (Kılavun) Küteyle'ye yüksek mevki vermiş.

el-Melik es-Salih Şemseddin döneminde yetişen bir

⁵ Mardin Artuklu Melikleri Tarihi s. 31

başka önemli müzik sanatçısı Ali bin Abdullah el-Mardin'i tüm müzik dallarında özellikle Ud çalmakta dönemin en önemli icracılarından olduğu için Mısır Memlûk Sultanı Nasır bin Kalavan (Kılavun) tarafından talep edilmiş ve H.728 yılında sanatkar köle olarak Mısır'a getirmiş Sultanın büyük iltifatına mazhar olmuş ve yüksek mevkilere getirilmişti.

H.740 yılında Nasır bin Kalavan (Kılavun) ölümünden sonra tövbe-kâr olan Ali bin Abdullah el- Mardin'i tüm musiki çalgılarını kırıp, yok etti. Beşeri ve Dini ilimlerde kendini çok kısa zamanda yetiştirdi. H.753 de Şam, ardından Halep, H.759 (M.1358) yılında ikinci defa Şam, H.761'de Hama, H.762'de üçüncü kez Şam. H.769 (M.1368) yılında Mısır Valisi oldu.

Melik es-Salih Şemseddin Döneminde Siyasi ve İktisadi Olaylar

Döneminde bozulmuş olan düzen ve başkaldıran aşiretleri itaat ettirdiği ve elden çıkan Artuklu mülkü beldeleri tekrar ele geçirmiş olduğunu ve her gittiği yere kırk oğlu ile gitmekle ün salmıştır.

Melik Şemseddin saltanat döneminde yönetimi altında bulunan illere oğullarını vali olarak görevlendirdi.

1. Melik Salih Şemseddin Diyarbakır'e Vali olarak görevlendirdiği oğulları, Melik Nasır Muhahmmmed, Ömer ve daha sonra Süleyman Diyarbakır (Diyarbakır) Valisi iken vefat etmiş. Bunlardan Süleyman Ayn-ı Zevra Balıklı Mescid civarında kaynak suyunun yakınında defnedilmiş olduğunu Kâtip Ferdi kendi tarihinde kayıt altına almış. Emiri Ali Efendi merhum söz konusu mevkide üstü yekpare mermer bir mezar olduğunu kayıt altına aldığını görmekteyiz.
2. Melik Salih Şemseddin, Sincar'a tayin ettiği diğer oğlu Latif ve Raşid'i de burada vefat etti.
3. Melik Salih Şemseddin Ra'su'l-Ayn'da diğer oğlu Burhaneddin, bir müddet de Davut adlı oğlu valilik ettiler. Burhaneddin Ra'su'l Ayn' de ahirete göçtü.

Salih Şemseddin, dönemde yaşanan bölgede Memluklerin baskın figür olduğunu görüyoruz. (Tarihteki en büyük Müslüman-Türk devletlerinden biri olarak kabul edilen Memlüklüler (648-923/1250-1517), yönettikleri, geniş coğrafyayı ve İslâm dünyasının batısını korumak için büyük bir mücadele vermişlerdir.) büyük mücadele verdikleri, İlhanlı (Moğollara) tabii olan Mardin Artukluları ile Memlüklüler arasında büyük ihtilaflar doğuruyordu. 1315 yılında Memlükler'in Halep Valisi Şahabeddin Karatay Artuklu sınırlarına akınlar düzenledi ve Mardin'i yağmaladı (H.173 M.1335) İlhanlı Hanı Olcayto'nun ölümünden sonra İlhanlı devletinde karışıklıklar baş gösterdi. Bu dönemde, Artuklu Devleti, İlhanlı (Moğol) desteğini kaybetti.

Bu durumu lehine kullanan, Türkmen lideri Caca oğlu Alâeddin Bey Amid'i (Diyarbakır) işgal etti 1336 yılında İlhanlıların yıkılmasının ardından Mardin Artukluları desteksiz kalması nedeniyle bu kaybın önüne geçememiştir.

Bu dönemde, Türk boylarından Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine hâkim güç olmaya başladı.

Artuklular da bu iki güç karşısında kendilerini korumaya çalıştı. İlhanlı Devlet'i yıkıldıktan sonra kendilerini İlhanlılar'ın varisi olarak gören Çobanoğulları'nın hâkimiyetlerini kabul ettiler.

Melik Salih Şahabettin Döneminde Siyasi Kararlar

Bu dönemde Artuklu yönetimi altında bulunan başta, Diyarbakır Ulu Camisinin güneyinde yer alan Hanefiler kısmının doğusundaki ikinci kapısının solunda bulunan kitabelerden, halkın refahı için vergi yükünü hafiflettiğini görmekteyiz.

Hanefiler Kapısında bulunan vergi kitabesi (S. Kucur arşivi)

Metnin Tercümesi

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. (Bu) efendi, büyük sultan, Melik Sâlih Şems'in, tartılardan ve belirlenmiş olan şeylerden alınan vergilerin, olağanüstü vergilerin, külfetlerin ve kira kefaletinin korunmuş Âmid reâyası üzerinden kaldırılması, serbest bırakılması, devam edegelen adet ve kararlaştırılmış kurallara göre küçük ağırlıkların (kullanılmaya) devam etmesi için yüce, şerefli emriyle (yazılan) fermanıdır. Bu onlara verilen bir nimet ve ihsandır. Kahir devletin daim olması için edilen salih duaların kabulü ve onların mamur olması için bir taleptir. -Allah (onun) saltanatını daim kılsın, yerini ve onun mekânını ve gücünü Başak Yıldızına kadar yüceltsin. Uzak diyarlardaki şöhretini, keremini, boyunlardaki kolyeler gibi olan şerefli sadakalarını kaldırmassın. Mezkûr vilâyetteki Diyarbakır (Âmid'deki) valiler, nâibler, mutasarrıflar ve kâtipler (bu işten) sorumlu tutuldu. Fermanımız üzere bu emir

mucebince ve muktezasınca bu iş (onlar tarafından) yüklenildi. Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir. Ve bu 731 (1331) senesinin Recep (Nisan-Mayıs) ayında (oldu).

Değerlendirme:

Daha önce değinildiği üzere Mardin Artukluları, el-Muzaffer Kara Arslan döneminde H. 658 (1259-60) yılında İlhanlılara tâbi olmuştu. Selefî Necmeddin II. Gazi döneminde de bu tâbiyet devam etmiş ve İlhanlı-Artuklu ilişkileri iyi yönde bir ivme kazanmıştır.

Nitekim İlhanlı Sultanı Gâzân Han, Suriye seferlerinde ordusuna lojistik destek veren ve kendisine sadakatle bağlı olan Necmüddin II. Gazi'ye tâc ve çetr gibi saltanat alametleriyle birlikte "Sultan" unvanı tevcih ettiği gibi.

Böylelikle daha önce amcazadeleri Hısn Keyfâ Artukluları'nın baş şehri olan Âmid, 72 sene sonra Mardin Artukluları hâkimiyetine girmiştir.⁶

Yukarıda ayrıntıları verilen kitabe, Mardin Artukluları'nın Âmid'deki en erken tarihli kitabesidir ve Recep 731 (Nisan-Mayıs 1331) tarihinde Necmeddin I. Gazi'ninoğlu Mardin Artuklu Hükümdarı Şemsüddin Melik Sâlih'in, şehir ahâlisinden toplanmakta olan birtakım vergilerin kaldırılması hususundaki emirnâmesini ihtiva etmektedir. Kitabeye göre, tartı ve ölçeklerden alınan vergiler, gayrimeşru külfetler, olağanüstü durumlarda toplanan vergiler, karar kılınmış şeylerden alınan vergiler ve kira kefaletleri kaldırılmıştır. Ancak küçük ölçeklerle satılan mallardan alınan vergilerin adet üzerine alınmasına devam edilmesi istenerek, emirnâmenin uygulanması yine bölgenin idarî amirlerinin sorumluluğuna verilmiştir. Bu fermanın yayınlanmasındaki en önemli nedenin ise, o dönem

⁶ T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Âmid'in içinde bulunduğu olumsuz iktisadî koşullar olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Âmid şehrinin XII ve XIII. yüzyıldaki durumuyla, XIV. yüzyılın ilk yarısındaki durumu karşılaştırıldığında, şehrin bu dönemde tam bir iktisadi çöküş içerisinde olduğu görülmektedir.

Bölge özellikle XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Moğolların yaptıkları katliam ve yağmalarla tenhalaşmaya, dolayısıyla eski cazibesini yitirmeye başlamıştır.

XIV. yüzyıla gelindiğinde ise Âmid'e vurulan asıl darbe, H. 717 (1317-8) yılında Halep ümerasından Cacaoğlu Alâüddin adlı Türkmen asıllı bir emirin, göçmen Arap ve Türkmenlerden müteşekkil 10.bin atıyla şehre yaptığı baskın olmuştur.

Dönemin kaynakları şehre giren bu ordunun, ahali arasında din farkı gözetmeksizin yağma ve tahripde bulunduğunu, Âmid'in maddî manevî değerini yok etmiştir.

XIV. yüzyılın ilk yarısına ait bilgiler veren Hamdullah el-Müstevfi'nin (öl. 750/1350) Nüzhetü'l-Kulûb adlı eserinde Diyâr-ı Bekr bölgesinde bulunan şehirlerin vergi gelirleri sayılırken, bu şehirlerden Âmid'in yıllık 30.bin dinar gibi bir gelire listenin en sonunda yer alması, şehrin içinde bulunduğu durumu net bir şekilde göstermektedir.

Nihâyetinde Mardin Artuklu yöneticisi, Şemseddin Melik Sâlih'te, böylesine zor bir süreçten geçen şehrin eski cazibesine kavuşması için, ahalinin altında ezildiği birtakım vergileri kaldırmış ve bu emirnâmenin kitabesi yazılarak Ulu Caminin kapısına konulmuştur.

Öte yandan kitabede Melik Sâlih'in babası Necmüddin Gazi'ye tâbi olduğu Gâzân Han tarafından tevcih edilmiş olan "es-Sultanü'l-A'zam" unvanını kullandığı görülmektedir. Bu unvan diğer Artuklu meliklerinin kitabelerinde kullandıklarının aksine, onun resmî ünvanı olarak geçmektedir ve bastırıldığı sikkelerde de "es-Sultanü'l-Âdil" şeklinde darp edilmiştir.

Bu özelliği ile Melik Sâlih, resmî olarak "Sultan" unvanını kitabesinde kullanan ilk Artuklu meliki olarak karşımıza

çıkılmaktadır.

Bununla birlikte kitabede çok fazla övgü sıfatı, unvan ve lâkap kullanılmamış olup, onun hayırseverliğine ve cömertliğine vurgu yapılmıştır.

Kitabelerinde “Şemsü’-d-dünya ve’-d-din” olarak rastlanan lâkabı da, burada “eş-Şems” şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Burada ayrıca değinilmesi gereken bir başka nokta da Melik Sâlih’in ismi konusudur. Ali Emirî, Melik Sâlih’in isminin Mahmûd olduğunu belirtmektedir. Fakat Melik Sâlih adına yazılmış hiçbir kitabe ya da darp edilmiş sikke de onun Mahmûd adını kullandığı görülmediği gibi, adının zikredildiği kitabelerde de “Melik Sâlih Şemsüddin” olarak anılmıştır (Ancak Melik Sâlih’in isminin kitabelerde bir isimden ziyade bir unvan gibi kullanılmış olması da dikkati çekmektedir. Öte yandan Melik Sâlih’e, Mahmûd isminin izafe edilmesinin, Hısnı Keyfâ Artuklu meliklerinden Nâsırüddin Mahmûd’un kitabe ve sikkelerinde kullanmış olduğu “Melik Sâlih” unvanıyla karıştırılmış olmasından kaynaklanması muhtemeldir.

Diyarbakır Ulu Camisi’nin doğu girişinin güneyinde, cami çatısının doğuya bakan duvar ile oluşturduğu üçgenin altında, pencerenin üstünde yer almaktadır (R.108).⁷

⁷

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Kitabeden genel görünüm

Kitabe Tercümesi

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mübarek duvar, efendimiz Sultan Şehid Melik Mansur, oğlu, efendimiz Sultan Melik Sâlih Şemsü'd-dünya ve'd-din'in (saltanat) günlerinde Allah ona yardımlarını artırsın, güç, mülk sahibi efendi Hüsâmü'd-dünya ve'd-din'in yüce işaretiyle -Allah Teâla onu korusun-, Allah'ın rahmetine muhtaç fakir kul, dinin mücahidi, Salâhüddin oğlu Hacı Yusuf'un gözemininde (1334-35) senesinde yenilenen H.735 (1334/73)

Kitabe detayı

Değerlendirme: Âmid'de bulunan Mardin Artuklularına ait ikinci kitabe özelliğini taşıyan mezkûr yazıt, bir duvarın yenilenmesi emrini içermektedir. Fakat kitabede bahsi geçen duvarın, yazıtın bulunduğu duvar olduğu konusunda şüpheler bulunmaktadır. B. Konyar, kitabenin bulunduğu duvarın bir

sultana yakışmayacak derecede basit olduğunu söyleyerek, kitabenin büyük bir tamir sırasında buraya koyulmuş olabileceğini belirtmektedir.⁸

Kitabenin gerçekten de bu duvara ait olmadığını anlaşılmaktadır. Keza kitabe bu duvarın yapımının anısına koyulmuş olsaydı, yazılı taşların ölçüleri duvara tam olarak uyması ve kitabenin duvarda daha nizami bir duruş sergilemesi gerekirdi. Hâlbuki yazıt duvarın ölçüsünden daha büyük olup, tek bir sıra olarak dizilememiş ve kitabenin sonundan üç blok taş uzun satırın altına yerleştirilmiştir (R.110). Yine yazılı taşlar ile duvar arasındaki harcın da gelişi güzel atıldığı görülmektedir. Böylesine büyük bir kitabenin, alelade konması beklenemeyeceği için, B. Konyar'ın belirttiği üzere, kitabenin başka bir duvara ya da yapıya ait olması kuvvetle muhtemeldir. Kitabeye göre duvar Şemsüddin Melik Sâlih'in saltanat günlerinde, Hüsâmüddin'in işaretiyle, Salâhaddin oğlu Hacı Mücâhidüddin Yusuf nezaretinde yenilenmiştir. Ancak Melik Sâlih'in dışındaki isimler hakkında kitabedekinden başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte duvarın yapılmasını işaret eden Hüsâmüddin'in, Âmid'te görev yapan nüfuzlu bir memur olduğu düşünülebilir. Yine kitabeye göre bina sürecini denetleyen görevli Hacı Mücâhidüddin Yusuf'un da Hüsâmüddin tarafından atanmış olması muhtemeldir. Nitekim (bi-nazarin=denetiminde/gözetiminde) terimi Türk İslam epigrafisinde, mütevellî ile eş anlamlı olan bina nazırları, mütevelliyi de denetleyen vakıf ve yönetici tarafından atanan kimseleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kişilerin görevi, inşa sürecini denetlemek, para ve malzeme desteği sağlamak, yapının amacına uygun bir şekilde yapılması ve yapıldıktan sonra yine amacına uygun bir şekilde kullanımının denetlenmesidir.⁹

⁸ T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

⁹ T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Kitabenin sonundan bir görüntü

Kâtip Ferdî tarih belirtmeden, Şemsüddin Melik Sâlih'in Âmid'te valilik yapan üç oğlu olduğunu nakletmektedir. Bunlar sırasıyla Melik Ömer, onun ölümünden sonra Melik Süleyman ve son olarak Melik Âdil'dir Fakat kitabede, Hüsâmüddin ismiyle geçen kişinin Melik Sâlih'in oğlu olduğuna dair bir ibare bulunmadığından, bu kişinin Âmid'te valilik yapan Melik Sâlih'in oğulları hizmetinde çalışan bir memur ya da şehrin direkt valisi olması muhtemeldir.¹⁰

(Lice Melik Âdil Camisi)

Diyarbakır'a bağlı Lice ilçesinin Atak (Antak) Köyünde bulunan Melik Âdil Camisinin minare kaidesinde, kaidenin güney ve batı yüzünd yer almaktadır

Metin Tercümesi

Rabbim müyesser kıl. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu âlim, âdil, mücâhid, murâbit, müsâğir (uç boylarında cihad eden), mülke sahip Melik, Artuk oğlu Melik Saîd oğlu Melik Muzaffer oğlu İslam ve Müslümanların Sultanı Şemseddin Melik Sâlih oğlu

¹⁰ T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜS

efendimiz Sultan Ebu'l Mukârim'in yapılmasını emrettiği şeydir.

Değerlendirme: Mezkûr kitabeden yapının bânisinin Şemseddin Melik Sâlih'in oğullarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Ferdî'nin naklettiğine göre, Melik Sâlih'in Âmid'de valilik yapan üç oğlu bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Melik Ömer, onun ölümünden sonra Melik Süleyman ve son olarak da Melik Âdil'dir. Bunların dışında Re'su'layn (Ceylanpınar)'da Melik Burhanüddin ve Melik Davud vali olarak görev yapmışlardır.

Mezkûr kitabede tarih bulunmaması ve Kâtip Ferdî'nin bu valilikler ile ilgili herhangi bir tarih vermemesi, onların hangi seneler arasında bu bölgelerde valilik yaptıklarını muğlak bırakmasına rağmen, kitabe ve câmi F. Kırzioğlu tarafından bu oğullardan Melik Âdil'e izafe edilmiştir.

Ancak kitabede net bir ismin bulunmaması bu konuya ihtiyatlı yaklaşılmasını gerektirdiği gibi, bâni için kullanılan "Ebu'l-Mekârim" künyesi de durumu netleştirmek için yeterli bir bilgi değildir.

Diğer yandan kitabede hem bâni hem de babası Şemseddin Melik Sâlih için "sultan" unvanının kullanılması dikkat çekmekte ve bu durum kitabenin Şemsüddin Melik Sâlih'in ölümünden (H.765/1363-4) sonra yazılmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim kitabede bâninin bir şehzadeden ziyade tahtta bulunan bir hükümdar gibi unvan ve lakabının babasının isminin önünde zikredilmiş olması, bu ihtimali daha da güçlendirmektedir.¹¹

Şemseddin Melik Sâlih'ten sonra ise Mardin Artukluları tahtına oğlu Melik Mansûr Ahmed geçmiştir. Fakat onun bastırdığı sikkelere bakıldığında kitabeden farklı bir şekilde "el-Melikü'l-Mansûr" unvanının yanı sıra "es-Sultanü'l-Âdil" unvanını kullandığı görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta

¹¹ T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI ARTUKLU KİTABELERİ (1102-1409) YÜKSEK LİSANS TEZİ HÜSEYİN KARAÇAM İSTANBUL 2012 T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Melik Mansûr Ahmed'in bastırılmış olduğu sikkelerin babasının saltanat dönemine rastlamasıdır. Keza babası Şemsüddin Melik Sâlih'in hayatta olduğu H. 748 (1347-8) ve H. 764 (1362-3) tarihinde Mardin'de bastırıldığı gümüş sikkelerde “es-Sultanü'l-Âdil el-Melikü'l-Mansûr” unvanlarını kullanması, onun babası tarafından veliaht tayin edilmiş ve para bastırma yetkisi verilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim kitabede bâninin tahta bulunan bir sultan gibi tasvir edilmesi, bunun Melik Sâlih'in kendi hayatında birtakım imtiyazlar tanıdığı oğlu Melik Mansûr Ahmed'e de ait olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.¹²

Buna karşılık kitabeyi daha önce yayınlayan F. Kırzioğlu'nun belirttiği gibi kitabenin Melik Sâlih'in Âmid Valisi olarak görev yapan oğlu Melik Âdil'e ait olduğu kabul edilirse de, onun babasından uzak olmanın kendisine verdiği özgüvenle kitabede kendini bu şekilde tasvir etmiş olduğu ya da Melik Sâlih'in valilik yapan oğullarının da “sultan” unvanı kullanmalarına müsaade ettiği şeklinde bir başka olasılık da düşünülebilir.

Bununla birlikte bâninin aile şeceresi sayılırken dedelerinin gerçek isimleri yerine, Melik-Saîd (Necmüddin II. Gazi), Melik Muzaffer (Kara Arslan), Melik Mansûr (Necmüddin I. Gazi) şeklinde kullandıkları unvanlar ile zikredilmiş olması, kitabede göze çarpan bir başka bir ayrıntıdır. Kitabeler ve değerlendirmeler.¹³

¹² Artuklu Kitabeleri (1102-1409) Yüksek Lisans Tezi Hüseyin Karacam İstanbul 2012 alınmıştır.

13 Artuklu Kitabeleri (1102-1409) Yüksek Lisans Tezi Hüseyin Karacam İstanbul 2012 alınmıştır

Salih Şemseddin Yaptırdığı Bağ Evi

Melik Salih kasrı merkezinde, bulunan ayvanda günümüze orijinal hali ile gelen yapı dönemin medeniyetini yansıtmaktadır.

Artuklu Meliki Salih Şemseddin Kasrı genel görünümü (Bağ Evi) 2023 eylül ayında Erol Mirzaoğlu Bey'i ziyaret anısıdır.

Bu bağ evinin günümüz hikâyesini şu anki malikinden anlatımı “Erol Mirzaoğlu Bey mülkünü kendisine, Süleyman Paşa Varisleri, Aybar ailesinden satın almış oldu bağın ve şadırvandaki kitabeden Melik Salih Şemseddin’in bağ evi olduğunu anlattı.” Şahit olduğum durum, birçok Artuklu mülkünün ihmal edilmiş olmasına rağmen aslına sadık kalınarak koruma kullanma dengesi esas alınarak kullanılması beni mutlu ve bahtiyar kılmıştır. Hele hiçbir şekilde tarıma elverişli olmayan, zorlu arazinin, yüz dönümlük bölümü teraslayarak, fıstık fidesini bilimsel kıstaslara uygun dikmesi, sulaması, bağ evinin döneminde olduğu gibi bol ikramlarla işlevini sürdürmesi her türlü takdirin üstündedir.

Salih Şemseddin tarafından başlatılan ve günümüze kadar geleneği 25 yıldır sürdüren Erol Mirzaoğlu Ekim ayında bağbozumunun başlamasıyla çevre ilçelerden mazruna üzümünün tedarik edip yöre halkı tarafından zevkle tüketilen, harire olarak isimlendirilen doğal ve nefis özümden yapılan bir tatlı adıdır. Salih Şesedin döneminde başlayarak günümüze gelen hoşgörü ve yardımlaşmanın, çok güzel örneğini Erol Mizaoğlu devam ettirmektedir.

2022 Yılına Ait Harire Pişirme ve İkramı

Salih Şemseddin Dönemine Ait Medrese Marufiye

Mardin Şar Mahallesi'nin kuzeyinde Artuklu İlkokulunun üst kısmında bulunan bu medrese Beyt il Artuki veya Hacı Maruf Medresesi ismi ile tanınmaktadır. Kitabesi günümüze gelememiştir. Mimari yapısına dayanılarak medresenin XIII.yüzyılın başlarında yapıldığı sanılmaktadır. Adına yapıldığı söylenen Medresenin sahibinin mezarı Artuklu İlkokulunun avlusunda bulunmaktadır. Medrese zamanında şahısların mülkiyetine geçirilmiş olup yıllarca mesken olarak kullanılmıştır. Çok varisli tapu ve mirasçılar arasındaki ihtilaflar, medreseye gerekli tadilat ve yenileme çalışmaları yapılamamaktadır.

Medrese günümüze harap bir durumda gelmiş, kalıntıları oldukça geniş bir alana yayıldığından yapının büyük ölçüde planı olduğu anlaşılmaktadır. Cephe kalıntıları oldukça zengin olup, aynı zenginlik medresenin içerisine de yansımıştır. Medresenin kuzey bölümü selsebilli bir eyvana sahip, doğu ve batısı eyvanlarla genişleyen kubbeli bir mekânı yansıtmaktadır. Buradaki selsebil taş ve mermer mozaiklerle bezenmiştir. Selsebilden çıkan sular mozaik kanallarla kubbeli bölüme, oradan da avluya ulaşmaktadır. Selsebilli mekânın solundaki kalıntıların çapraz tonozla örtülü olduğu görülmektedir.

Medresenin doğu eyvanı oldukça geniş bir plan göstermektedir. Bunun kuzeyinde, avludan içerisine girilen, altı çapraz üstü beşik tonozla örtülü bir başka mekân daha dikkati çekmektedir. Bunun güneyindeki beşik tonozlu oda ile mescidin değişik dönemlerde eklendiği anlaşılmaktadır.

Marufiye Medresesinin planı Mardin'deki Sultan İsa ve Sultan Kasım medreselerinde de aynen tekrarlanmıştır. Büyük olasılıkla bu medrese, cami ve türbe ile bütünleşerek iki katlı açık medreselerin öncülerinden bir örnek olduğu anlaşılmıştır.

Bir diğer Artuklu medrese örneği olan Mardin Marufiye Medresesi'nde ise farklı bir deneme söz konusudur. Burada büyük bir açık avlu etrafında farklı sektörleri oluşturan yapılar bulunmaktadır. Yapının avlusunun kuzeyinde, ortadaki kubbeli bölüme açılan 3 kollu eyvan şemasının denendiği bir bölüm

bulunmaktadır. Türk mimarlığında ilk kez görülen bu uygulamada 3 yöndeki beşik tonozlu eyvanlar ortadaki kubbeyle örtülü merkezi sofaya açılmaktadır. 3 eyvanlı bu uygulama kuzey Suriye bölgesindeki Tarma tipi evleri hatırlatmaktadır.

Medresenin kültür mirasımıza kazandırılması için yetkili mercilerin bu esere sahip çıkması, gözümüz önünde yıkılıp harap olmaması için gereken hassasiyeti göstermelerini bekliyoruz.¹⁴

¹⁴ Mehmet Selim Mardin 'in 2015'te Mardin İletişim Gazetesin'de yayımlanmış makalesinden.

Fotoğraflar¹⁵

Salih Şemseddin Vakfiyesi

Melik Salih Cami-i kebir (ulu-cami) dünya durdukça ayakta kalması için bir kısım malını vakfetmiştir.

Bu mallar şunlardır;

1. Mardin'de 38 dükkân, bir hamam, Bab-ı cedid civarında bir bahçe ve Mardin köylerindeki birçok bağ vakfetmiştir. Bu vâkıfın 1540 yılında 15 bin 149 akça, 1540 yılında 17bin 915 akça, 1565 yılında 16 bin 170 akça varidatı vardı.
2. Bu caminin xvi. Yüz yılda Musul Atabey Bedreddin Lülü (1233) vakfettiği bir dükkân ve 5 bağ,

Melik Mansur, tarafından bu cami için 14 dükkân ve Ba-ı Savur yakınlarındaki bir diğer bağ bulunmaktadır. Varidatı 1526 yılında 2 bin 391 akça, 1540 yılında 3 bin 077 akça, 1565 yılında 3 bin 736 akça olarak gerçekleşmiştir. Bu cami için daha kendi banisi ile ilgili bilgi ve vakfiye ise şöyledir;

Mardin Ulu Camii, Kudbeddin İlgazi ibni el-Melik el-Muzaffer Necmeddin Alp ibni el-Emir Timurtaş ibni Artuk, Mardin Hükümdarı iken kendi malından inşa ve tesis ettiği

¹⁵ Fotoğraflar: İbrahim Yüksel

büyük bir cami, cami'nin batısında bir medrese, akarsular (su yapıları), iki uzun minare ve kuyular ile cami ve medresenin tüm müştemilatlarına aşağıdaki akarları vakfetmiştir.

1. Otpazarında birbirine bitişik beş adet dükkân ki sınırları belirtilmiş olup, güneyden

Batıdaki minareye sınırdır.

2. Doğudan güneydeki minareye sınır yine Otpazarında birbirine bitişik altı tane dükkân,
3. Caminin güneyinde vaki, sekiz daire ve bir muğtesel (abdestlik/gusulhane?) ibaret

Dairenin tamamı,

4. Mardin'e tabi Cosak Vadisi'ndeki Sultan Bağları adıyla bilinen birbirine bitişik yedi

Bağın tamamı,

5. Bahçeler Vadisi'ne vaki, Cuneyne Bostanları adıyla anılan altı tane bostanın tamamı,
6. Kılıçlar Çarşısında birbirine bitişik dokuz adet dükkân,
7. Eski Un Hanı civarında ve harap şaraphane karşısında vaki birbirine bitişik iki dükkân,
8. Haffaflar (Ayakkabıcılar) Çarşısında birbirine bitişik üç adet dükkân,
9. Küçük Çarşı'da vaki, Kalender Dükkânı adıyla bilinen dükkân,
10. Marangozlar Çarşısında birbirine bitişik sekiz tane dükkân,
11. Bakkallar Çarşısı'nın baş tarafında vaki, Zımmi Sergü Dükkânı adıyla bilinen dokuz adet dükkân,
12. Mardin'e tabi Karataş Köyü'ndeki üç tane bağın tamamı,

Tüm vakıfların sınırları içinde yer alan binaları, ağaçları, suları, kuyuları, tarif edilsin edilmesin ne var ise tamamı ile vakfedilip, gelirleri aşağıdaki şekilde cami ve medresenin idaresine ve işlerine ait kılındı. Bütün bu vakıf malları tümünün var olmasına karşı talan edilmiş olması çok hazin.¹⁶

¹⁶ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.107-1